

Monika Gawlak

Wstęp

Przekłady Literatur Słowiańskich 8/1, 7-11

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wstęp

Temat ósmego tomu czasopisma „Przekłady Literatur Słowiańskich” — *Parateksty w odbiorze przekładu* — jest konsekwencją przekonania, że dla recepcji przekładu (zwłaszcza literatur o mniejszym, a nawet peryferyjnym zasięgu językowym, czyli większości literatur zachodnio- i południowosłowiańskich) w kulturze przyjmującej niezmiernie ważna staje się dbałość o ramę jego odbioru i kwestia paratekstów. Dzieje się tak choćby ze względu na częsty brak wiedzy czytelnika sekundarnego na temat szerszego kontekstu literatury i kultury prymarnej czy kapitału kulturowego i symbolicznego, jakim dysponuje dany twórca w kulturze wyjściowej, choć nie tylko. Parateksty, służąc literaturze tłumaczonej, w systemie literatury przyjmującej mogą pełnić funkcję illokucyjną w procesie „udomowienia” przekładu oraz rolę inspiracji w polu literackim kultury przyjmującej. Stanowią wówczas bodziec umożliwiający łatwiejsze otwarcie na interakcję z innymi dziełami, będąc przejawem szerszej świadomości literackiej i kulturowej. Tłumaczenie jest bowiem zdarzeniem komunikacyjnym i swego rodzaju aktem wymiany międzykulturowej. Parateksty niewątpliwie służą tej wymianie, choć nie zawsze ich obecność w przekładzie, czy też na jego peryferiach, była i jest wartościowana pozytywnie. Niemniej jednak niezwykle trafne wydaje się zaproponowane przez Gérarda Genette’a porównanie paratekstu do akompaniamentu, gdyż podobnie jak akompaniament w muzyce, paratekst też towarzyszy i jest podporządkowany partii głównej — dziełu (przekładowi) — a jednocześnie pomaga wzmocnić przekaz utworu, wydobyć jego określone tony, decyduje o rozłożeniu akcentów interpretacyjnych.

W refleksji o paratekstach najczęściej przywoływana jest klasyfikacja G. Genette'a i powszechnie uchodzi on za prekursora naukowej myśli o tego typu tekstach, choć oczywiście nie rozpatrywał ich w perspektywie translato-logicznej. W tym tomie Autorzy również przywołują ustalenia francuskiego teoretyka, choć Bożena Tokarz w swym artykule podkreśla, że już kilka lat przed G. Genette'em na gruncie polskim Danuta Danek zwracała uwagę na parateksty (a dokładniej peryteksty) i to jej należy przypisywać pionierstwo w tym zakresie. D. Danek dostrzegała bowiem konstytutywną rolę perytekstów i twierdziła, że to właśnie te „elementy okalające czynią z dzieła książkę” (Bożena Tokarz), a ponadto wskazywała na zależność istniejącą pomiędzy nimi a poetyką gatunku.

Niniejszy tom podzielony został na pięć części problemowych, z których każda eksponuje inny aspekt refleksji o paratekstach w odbiorze przekładu, i dotyczy zwłaszcza literatur: bośniacko-hercegowińskiej, chorwackiej, czeskiej, serbskiej, słowackiej, słoweńskiej, a także niemieckiej. W części pierwszej — *Rola i funkcja paratekstu* — znalazły się artykuły, w których podjęto refleksję na temat roli paratekstów w kształtowaniu obrazu kultury prymarnej, na temat wartości i potrzeby komentarzy w przekładzie literatury dawnej (Izabela Lis-Wielgosz) czy też literatury peryferyjnej (Monika Gawlak) i dostrzeżono zależność pomiędzy przemianą/poszerzeniem świadomości dotyczącej obecności tłumacza i intersubiektywnego charakteru przekładu a afirmatywną postawą wobec towarzyszących przekładowi paratekstów (również przypisów). Bożena Tokarz widzi w nich przejaw świadomości literackiej i kulturowej jednostek (tłumaczy, krytyków, badaczy), a także epoki oraz wyraz koncepcji samego przekładu.

W części drugiej — *Parateksty w dialogu międzykulturowym* — znajdują się teksty skoncentrowane na tzw. studium przypadku. Dotyczą konkretnych autorów i paratekstów „okalających” przekłady ich dzieł, a jednocześnie prezentują wielość perspektyw i odnoszą się do szerokiej panoramy kultur (nie tylko słowiańskich). Literatur południowosłowiańskich dotyczą rozważania na temat paratekstów powstałych wokół serii przekładowej wybranych, nieoczywistych pod względem tłumaczenia, utworów chorwackiego poety Miliwoja Slavička (Katarzyna Wołek San Sebastian) oraz napisanych przez samych tłumaczy paratekstów do polskich wydań utworów serbskiego poety i prozaika Miloša Crnjanskiego (Małgorzata Filipek). Ciekawa wydaje się obserwacja, że peryteksty w analizowanych seriach przekładowych niejednokrotnie „pełnią dodatkową funkcję »obrony« warsztatu przekładowego” (K. Wołek San Sebastian). Artykuł bośniacko-hercegowińskiej badaczki, Ameli Ljevo-Ovčiny, dotyczy pisarza — Aleksandra Hemon — pochodzącego z Sarajewa, choć z racji miejsca zamieszkania (Stany Zjednoczone) i ze względu na fakt, że pisze

on w języku angielskim, określanego jako twórca amerykański i bośniacko-hercegowiński. Omawiane dzieło zaliczane jest zarówno do literatury amerykańskiej, jak i bośniacko-hercegowińskiej. Autorka z ciekawej perspektywy przedstawia elementy paratekstowe w przekładach na język bośniacki i polski powieści Aleksandra Hemona pt. *Book of My Lives*, gdyż skupia się na aspektach wydobywających doświadczenie wielokulturowości pisarza. Artykuł Jakoba Altmanna natomiast dotyczy niemieckiej pisarki urodzonej w Rumunii — noblistki Herty Müller — i posłowie do czeskiego przekładu jej powieści pt. *Herztier*. Autor przyczynę zaistnienia oprawy paratekstowej upatruje nie tylko w uwarunkowaniach wewnątrztekstowych (m.in. dyferencjacja językowa, poetyckość, różnice systemowe języków, elementy kulturowe czy autobiograficzne), lecz łączy je również z wrażliwością, temperamentem i potrzebą samej tłumaczki, także pisarki, Radki Denemarkowej. Wskazuje tym samym na istotny fakt, że intersubiektywność jest właściwością nie tylko samego przekładu, lecz także całej oprawy okołotekstowej.

Trzecia część tomu, zatytułowana *Perswazyjny charakter paratektu*, koncentruje się na tych aspektach paratektów, których wiodącym celem jest oddziaływanie na czytelnika. Znajdują się w niej pisane z perspektywy językoznawczej rozważania Sylwii Sojdy na temat tekstów (recenzji) towarzyszących oryginałom i przekładom prozy, docenionego już w Polsce, współczesnego słowackiego pisarza — Pavla Rankova. Autorka w wybranych epitektach śledzi służące wartościowaniu językowe wykładniki kategorii intensywności. Uwagi Joanny Królak na temat wstępów do polskich przekładów dziewiętnastowiecznej czeskiej klasyki (Němcová, Jirásek, Neruda) oraz do czeskich tłumaczeń polskiej literatury okresu romantyzmu (Mickiewicz) stanowią natomiast próbę wydobycia ideologicznie warunkowanej intencji illokucyjnej owych perytektów.

Część czwarta poświęcona jest wyłącznie przypisom i zawartym w nich informacjom dopełniającym lekturę — ich charakterowi, funkcji, konsekwencji ich zapisu czy strategii ich stosowania. Słoweński badacz — Robert Grošelj — przedstawia szeroko zakrojoną obserwację, gdyż za przedmiot analizy wybiera przekłady utworu Cirila Kosmača pt. *Balada o trobenti in oblaku* aż na cztery języki — serbski, rosyjski, polski i niemiecki. Dzięki temu wskazuje między innymi na ciekawy aspekt kulturowego uwarunkowania decyzji tłumacza dotyczących treści zawartej w przypisach, ich charakteru oraz ilości. Przekładom literatury słoweńskiej, a dokładnie przypisom włączonym do polskich tłumaczeń esejów Draga Jančara poświęcony jest tekst Weroniki Woźnickiej. Autorka zauważa, jak ważna jest przemyślana strategia stosowania informacji dopełniającej w przypisach, a w konkluzji podkreśla, że odpowiedzialność za charakter przypisów (czy szerszej oprawy paratekstowej) ponosi cały zespół

redakcyjny i wydawca, a nie tylko tłumacz. Kolejny artykuł w tej części jako jedyny w całości poświęcony jest przekładom literatury polskiej w kontekście wypowiedzi paratekstowych, choć — na co już wskazywałam — rozważania na temat paratekstów powstałych wokół tłumaczeń dzieł polskojęzycznych pojawiają się także w innych pracach z tego tomu. Katarzyna Bednarska i Kamil Szafrańiec analizie poddają przypisy wyjaśniające oraz amplifikacje w tekście głównym (ekwiwalenty rozszerzone) obecne w słoweńskich tłumaczeniach utworów Michała Witkowskiego, Wojciecha Kuczoka i Doroty Masłowskiej. Co ciekawe, Autorzy amplifikacje/ekwiwalenty rozszerzone, dopełniające wiedzę czytelnika na temat elementów kulturowych, traktują jako „parateksty o innej topologii” i widzą pozytywne aspekty związane ze stosowaniem tego typu techniki, łącząc ją z dążeniem do niwelowania widoczności tłumacza, która eksponowana jest znacznie bardziej w przypadku posługiwania się przypisami.

Ostatnia część, której już sam tytuł — *Kontekst jako paratekst* — wskazuje na szeroką perspektywę, dotyczy biografii i listów, które pomimo tego, że nie zostały włączone do istniejących klasyfikacji paratekstów, można potraktować jako konteksty zewnętrzne czy też szczególnego rodzaju epiteksty przekładu. Chodzi tym razem nie tyle o parateksty odnoszące się w bezpośredni sposób do przekładanych utworów, ile o teksty opisujące kontekst, w którym dzieło literackie powstaje. I tak Leo Rafolt w swym artykule między innymi zwraca uwagę na listy Marina Držicia pisane do Kosmy I Medyceusza i Franciszka I Medyceusza oraz ich różne przekłady, które rzucają odmienne światło zarówno na biografię tego renesansowego dramatopisarza, jego polityczne poglądy, dorobek literacki, jak i na wielokrotnie omawiane i analizowane związki zachodzące między tymi sferami. Z kolei Tea Rogić Musa pisze o biografii Mickiewicza autorstwa dubrownickiego poety, tłumacza i publicyisty Medo Pucicia, będącej swoistym akompaniamentem do tłumaczeń utworów autora *Dziadów*. Autorka, sięgając do biografii obu poetów oraz do kontekstu historycznego, poszukuje odpowiedzi na ważne z punktu widzenia przekładoznawstwa pytanie — dlaczego Pucić tłumaczył Mickiewicza, dlaczego twórczość Mickiewicza była tak ważnym źródłem inspiracji, zresztą nie tylko dla pisarzy chorwackich.

Wielokrotnie w prezentowanych tu tekstach dostrzegana jest waga szerszego pola wydawniczego, uniwersum produkcji literackiej (Pierre Bourdieu), w jakim ukazują się przekłady. To niejednokrotnie redaktor lub wydawca dba o oprawę paratekstową tłumaczonego dzieła. Gruntownie przemyślany tytuł przekładu, obecność rzetelnego wstępu lub innego rodzaju komentarza wydanego razem z dziełem przełożonym na język obcy (zwłaszcza jeśli dzieło to reprezentuje tzw. kulturę peryferyjną) są z pewnością konsekwencją *illusio* (P. Bourdieu), czyli obecnej wśród osób zaangażowanych w proces wydawniczy wiary w wartość

praktyki literackiej, przekładowej i wydawniczej, a także w wartość związanych z nią efektów estetycznych oraz społecznych. Przyczyniają się też z pewnością do wzrostu świadomości na temat danej kultury w sekundarnym kręgu odbiorczym. Przyglądając się polu wydawniczemu przekładów literatur południowo- i zachodniosłowiańskich w Polsce, można stwierdzić, że większość inicjatyw takich oficyn, jak Agawa (literatura chorwacka, serbska), Książkowe Klimaty (literatura czeska, słowacka) czy Instytut Mikołowski (literatura słoweńska), świadczy o rosnącej świadomości znaczenia ramy paratekstowej i większej o nią dbałości.

Monika Gawlak